

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه الزهراء (س)
دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد

پایان نامه
جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد
رشته مطالعات زنان

عنوان
قوامیت مردان بر زنان، دامنه و آثار حقوقی آن
استاد راهنما
دکتر جمیله کدیور
استاد مشاور
دکتر سهیلا جلالی کندری

دانشجو
اعظم البرز

اسفند ۱۳۸۹

کلیه‌ی دستاوردهای این تحقیق متعلق به دانشگاه الزهراء(س) است.

تقدیم به فاطمه عزیزم که

مهربانی اش بیکران

توانایی اش بی نظیر

محبتش زوال ناپذیر

و

عشقش در جان و روح همیشه ماندنی

است.

و

تقدیم به همه ی زنان وطنم.

با تشکر از استاد راهنمای عزیزم خانم دکتر جمیله کدیور

و

تشکر ویژه از زحمات بی‌شائبه‌ی استاد مشاور عزیزم خانم دکتر

سهیلا جلالی‌کندری

چکیده

موضوع این نوشتار « قوامیت مردان بر زنان ، دامنه و آثار حقوقی آن » است که با محور قرار دادن قوامیت و سرپرستی مرد بر نهاد خانواده (طبق ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی) به دنبال تحلیل مبانی فقهی و حقوقی آن و مشخص کردن دامنه و آثار حقوقی قوامیت مردان است. روش مورد استفاده در این پژوهش، روش کیفی - کتابخانه‌ای، با سیر در کتب فقهی و حقوقی و مصاحبه با مراجع عظام و صاحب نظران فقهی و حقوقی برای تحلیل تبیینی موضوع و علت‌یابی آن است.

هدف از این پژوهش، بررسی گستره‌ی معنایی واژه‌ی قوامیت، نحوه‌ی بروز قوامیت مردان در قوانین و سرپرستی مرد بر خانواده است.

براساس مطالعات و مصاحبه‌های انجام شده، مشخص می‌شود که:

مراد از قوامیت، مراقبت، پایداری، ایستادگی بر امور، کارها و نیازهای زن است ولی محدوده‌ی دقیقی برای قوامیت شوهر بر زن ترسیم نشده است، برخی مواد قانونی ریشه در قوامیت مردان بر زنان دارد و سرپرستی مرد بر خانواده مسئولیتی است برای حمایت، حراست از خانواده و حفظ مصالح همسر و فرزندان که با برتری جویی و مردسالاری ناسازگار است. واژگان کلیدی: قوامیت، فضل، نفقه، ریاست.

فهرست مطالب

چکیده

فصل اول: کلیات

۲.....	مقدمه
۳.....	بیان مسأله
۵.....	ضرورت تحقیق
۷.....	پرسش های پژوهش
۸.....	فرضیات پژوهش
۹.....	اهداف پژوهش
۹.....	پیشینه پژوهش
۱۱.....	روش تحقیق

فصل دوم: بررسی لغوی و تفسیری قوَامیَّت در آیهی ۳۴ سورهی نساء

۱۴.....	مقدمه
۱۴.....	۱-۲ معنای واژگان و عبارات مهم آیهی ۳۴ سورهی نساء
۱۴.....	۱-۱-۲ « قوَام »
۱۸.....	۲-۱-۲ « بما فضل الله »
۲۰.....	۳-۱-۲ « بما انفقوا »
۲۱.....	۲-۲ شأن نزول
۲۲.....	۳-۲ تفسیر عبارات مهم آیهی ۳۴ سورهی نساء

- ۲۲..... « بما فضل الله بعضهم على بعض » ۱-۳-۲
- ۲۹..... « بما انفقوا » ۲-۳-۲
- ۳۰..... « قوامون » ۳-۳-۲
- ۴۰..... ۴-۲ مصاحبه با مجتهدان و مراجع تقلید
- ۵۵..... ۵-۲ دیدگاه مختار

فصل سوم: ریاست و مواد قانونی ناشی از آن

- ۶۵..... مقدمه
- ۶۵..... ۱-۳ ریاست مرد بر خانواده
- ۶۶..... ۱-۱-۳ ضرورت وجود رئیس
- ۶۸..... ۲-۱-۳ مفهوم ریاست خانواده
- ۷۱..... ۳-۱-۳ محدوده‌ی ریاست مرد در خانواده
- ۷۵..... دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی ریاست مرد در خانواده (ماده‌ی ۱۱۰۵)
- ۸۰..... جدول شماره ۱
- ۸۱..... ۲-۳ آثار ریاست مرد در خانواده
- ۸۳..... ۱-۲-۳ آثار ریاست پدر بر فرزندان
- ۸۴..... ۱-۱-۲-۳ - گزینش نام خانوادگی فرزند
- ۸۴..... دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی گزینش نام خانوادگی فرزند
- ۸۵..... جدول شماره ۲
- ۸۶..... ۱-۲-۳ - ولایت قهری
- ۸۹..... دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی ولایت قهری (ماده‌ی ۱۱۰۸)

- جدول شماره ۳..... ۹۰
- ۳-۲-۱-۳ اذن پدر در ازدواج دختر..... ۹۱
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی اذن پدر در ازدواج دختر(ماده‌ی ۱۰۴۳)..... ۹۴
- جدول شماره ۴..... ۹۸
- ۳-۲-۲ ریاست شوهر بر زن..... ۱۰۰
- ۳-۲-۲-۱- نفقه..... ۱۰۰
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی نفقه(ماده‌ی ۱۱۰۶)..... ۱۰۵
- جدول شماره ۵..... ۱۰۷
- ۳-۲-۲- سکونت زن در منزل شوهر..... ۱۰۸
- ۳-۲-۲-۱- تمکین..... ۱۰۹
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی تمکین..... ۱۱۲
- جدول شماره ۶..... ۱۱۶
- ۳-۲-۲-۲- منع خروج زن از منزل بدون اجازه‌ی شوهر..... ۱۱۸
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی منع خروج زن از منزل بدون اجازه‌ی شوهر..... ۱۲۳
- جدول شماره ۷..... ۱۲۷
- ۳-۲-۲-۳- گزینش نام خانوادگی شوهر برای زن..... ۱۲۸
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی گزینش نام خانوادگی شوهر برای زن..... ۱۲۸
- جدول شماره ۸..... ۱۳۰
- ۳-۲-۲-۴- جلوگیری از برخی حرف و مشاغل زن..... ۱۳۱
- دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی جلوگیری از برخی حرف و مشاغل زن..... ۱۳۸
- جدول شماره ۹..... ۱۴۲

- ۱۴۳.....تابعیت ۵-۲-۲-۳
- ۱۴۴.....دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی تابعیت
- ۱۴۵.....جدول شماره ۱۰
- ۱۴۶.....۶-۲-۲-۳ - تعیین اقامتگاه
- ۱۴۷.....دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی اقامتگاه
- ۱۴۹.....جدول شماره ۱۱
- ۱۵۰.....۷-۲-۲-۳ - طلاق
- ۱۵۳.....دیدگاه صاحب نظران حقوق درباره‌ی طلاق
- ۱۵۶.....جدول شماره ۱۲

فصل چهارم: نتایج و پیشنهادها

- ۱۵۸.....۱-۴ نتیجه‌گیری
- ۱۷۲.....۲-۴ محدودیت‌ها و مشکلات پژوهش
- ۱۷۲.....۱-۲-۴ تعلق پژوهش به دو حوزه‌ی فقهی و حقوقی
- ۱۷۲.....۲-۲-۴ - گسترده بودن موضوع، دامنه و منابع پژوهش
- ۱۷۲.....۳-۲-۴ - هماهنگی برای مصاحبه
- ۱۷۳.....۳-۴ راهکارها و پیشنهادها
- ۱۷۴.....۱-۳-۴ مدیریت مشترک به جای ریاست
- ۱۷۵.....۲-۳-۴ ایجاد تناسب بین دو ماده ۱۱۰۷ و ۱۱۱۴ق.م
- ۱۷۵.....۳-۳-۴ تکمیل و اصلاح ماده ۱۱۱۷ق.م
- ۱۷۶.....۴-۳-۴ اصلاح ماده‌ی ۱۱۳۳ق.م

۱۷۷.....	۴-۳-۵ اصلاح ماده‌ی ۴۲ قانون ثبت احوال.....
۱۷۷.....	۴-۳-۶ اصلاح ماده‌ی ۱۰۵ ق.م.ا.....
۱۷۸.....	فهرست منابع.....
۱۸۹.....	پیوست‌ها.....
۱۹۰.....	جدول مشخصات صاحب‌نظران حقوقی.....
۱۹۱.....	سوالات مصاحبه با صاحب‌نظران حقوقی.....
۱۹۱.....	بخش اول.....
۱۹۹.....	بخش دوم.....
۲۰۲.....	بخش سوم.....
۲۱۲.....	بخش چهارم.....
۲۱۳.....	بخش پنجم.....
۲۱۶.....	بخش ششم.....
۲۲۱.....	بخش هفتم.....
۲۲۶.....	بخش هشتم.....
۲۲۷.....	بخش نهم.....
۲۲۹.....	بخش دهم.....

فصل اول

کلیات

مقدمه

زنان نیمی از پیکره‌ی جامعه‌ی انسانی را تشکیل می‌دهند ولی در طول تاریخ همواره با افراط و تفریط دیگران، در استیفای حقوق خود، روبه‌رو بوده‌اند. افراط و تفریط‌هایی که از جهل یا سوءنیت برخاسته است.

نظام حقوقی اسلامی که از اراده‌ی تشریحی خداوندی سرچشمه گرفته است از همه‌ی جنبه‌های وجودی انسان آگاه است و تمایل آدمی نمی‌تواند آن را به انحراف بکشاند. قرآن کریم زن و مرد را در هویت انسانی برابر دانسته و آن‌ها را دو قطب مکمل یکدیگر می‌داند. در نگاه قرآن جنس درجه اول و جنس طفیلی وجود ندارد. قرآن کریم آن‌گاه که از مقام انسان و حقیقت او سخن به میان می‌آورد، او را صاحب کرامت معرفی کرده و تفاوتی میان دو جنس زن و مرد قائل نمی‌شود آن‌جا که می‌فرماید:

« وَ لَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ » (اسراء/۷۰)

و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم.

و در توصیف حقیقت انسان او را از سایر مخلوقات برتری داده و می‌فرماید:

« وَ نَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي » (حجر/۲۹)

و از روح خود در آن دمیدم.

و به خاطر آفرینش انسان خود را شایسته‌ی تعظیم می‌شمرد:

« فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ » (مؤمنون/۱۴)

آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است.

در تمامی این آیات، سخن از ماهیت و حقیقت انسانی است که تمایز جنسیتی در آن راه ندارد. نگاه ارزش مدارانه نسبت به زن، در سرتاسر قرآن نمایان است به گونه‌ای که هر جا از مردان مؤمن و صالح سخن به میان می‌آورد، زنان مؤمنه و صالحه را در کنار آن‌ها مطرح کرده (احزاب/۳۵ - حدید/۱۸ - فتح/۵ - توبه/۷۱) و به صراحت اعلام می‌کند که خداوند در پاداش اعمال افراد، هیچ‌گونه تبعیضی به دلیل جنسیت آنها روا نمی‌دارد (نساء/۱۲۴) با این حال تمایز حقوقی میان زن و مرد که در اسلام مطرح است این شبهه را پدید آورده که کرامت انسانی زن در برابر مرد ناقص شمرده شده و نسبت به آنان در مقابل مردان تبعیض روا داشته شده است.

این نوشتار با محور قرار دادن قوامیت و سرپرستی مرد بر نهاد خانواده (طبق ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی) به دنبال تحلیل مبانی فقهی و حقوقی این قوامیت و مشخص کردن دامنه و آثار حقوقی آن است.

بیان مسأله

خداوند در آیه‌ی شریفه‌ی ۳۴ سوره‌ی نساء می‌فرماید:

«الرِّجَالُ قَوَّامُونَ عَلَى النِّسَاءِ بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ وَبِمَا أَنْفَقُوا مِنْ أَمْوَالِهِمْ وَاللَّاتِي تَخَافُونَ نُشُورَهُنَّ فَعِظُوهُنَّ وَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ وَاضْرِبُوهُنَّ فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا».

مردان، سرپرست زنانند، به دلیل آنکه خدا برخی از ایشان را بر برخی برتری داده و [نیز] به دلیل آنکه از

اموالشان

خرج می‌کنند. پس، زنانِ درستکار، فرمانبردارند [و] به پاس آنچه خدا [برای آنان] حفظ کرده، اسرار

[شوهرانِ خود] را حفظ می‌کنند. و زنانی را که از نافرمانی آنان بیم دارید [نخست] پندشان دهید و [بعد] در

خوابگاه‌ها از ایشان دوری کنید و [اگر تاثیر نکرد] آنان را بزنید پس اگر شما را اطاعت کردند [دیگر] بر آنها

هیچ راهی [برای سرزنش] مجوید، که خدا والای بزرگ است.

این آیه از مهم‌ترین آیات مربوط به مسأله‌ی زن و حقوق اوست که کم و بیش نگاه اسلام را به زن می‌نمایاند.

از آنجا که تاریخ بشریت، در پیشینه‌ی خود خاطره‌های تلخ ستم ورزی در حق زنان را بسیار به یاد دارد، بررسی نگاه اسلام، به عنوان دینی که داعی‌دار برترین آئین برای تکامل انسان است، در مورد زن اهمیت ویژه می‌یابد.

در میان مفسران از ابتدا تا کنون پیرامون این آیه دیدگاه‌های گوناگونی ارائه شده است و همچنین در میان فقهای متقدم و متأخر نیز این آیه، علت بسیاری از فتاوی‌ای آنان در مورد زنان بوده است.

برخی محققان معاصر، این دیدگاه‌ها را چنین منعکس کرده‌اند:

« بسیاری از مفسران قرآن معتقدند که این آیه فقط بیانگر برتری مردان بر زنان است؛ چون این برتری در زمان‌های دور از جهت موقعیت اجتماعی و اقتصادی و امری آشکار و از هنجارهای ثابت جامعه بود چندان شگفت‌انگیز نبود و بعضی معتقدند که منظور این آیه، این است که مردان حامی زنان هستند. بعضی می‌گویند برتری مردان بر زنان را در تمام شئون نشان می‌دهد. بنابراین از آن به وجود تبعیض در لابه لای نصوص دینی در حق زنان حکم کرده‌اند و در واقع آن را به روابط اجتماعی تعمیم داده‌اند» (عظیم زاده، ۱۳۸۳، ش ۳۱، ص ۲۱).

بدین روی بررسی دقیق مفاهیم این آیه در کنار آیاتی که به نوعی با آن مرتبط هستند، تبیین-گر حمایت جدی اسلام از حقوق زن و برابری او با مرد است. چنان‌که برداشت نادرست از آن و بدفهمی‌هایی که کم و بیش صورت گرفته است زمینه ساز اتهاماتی چون: مردسالارانه بودن، بازتاب فرهنگ زمانه بودن و عادلانه نبودن بر اسلام و قرآن شده است.

از جمله این اتهامات، آن است که ناسازگاری قوامیت مرد بر زن و تجویز ضرب زن (که در آیه به صراحت بیان شده است) با برابری حقوق وی با کرامت انسانی‌اش، ناسازگار است» (حکیم باشی، ۱۳۸۰، ش ۲۷، ۲۸، ص ۱۰۲).

بنابراین ما در این نوشتار برآنیم که با مطالعه‌ی دقیق مفهوم، ماهیت و گستره‌ی قوامیت مرد در رابطه زوجیت، ابهامات موجود در این زمینه را برطرف کنیم.

ضرورت تحقیق

یکی از مباحث اساسی که در جوامع علمی و فرهنگی متفکران و اندیشمندان به آن توجه کرده‌اند، موضوع «حقوق و شخصیت زن» است.

همواره در جوامع بشری زنان از شأن و حقوق خود دور مانده‌اند و حتی منزلت انسانی آنان با تردید رو به رو شده است. جایگاه و شخصیت زن در فرهنگ هر جامعه، نشان‌دهنده‌ی میزان اهمیت و منزلت زنان در آن جامعه است. مکاتب دینی و سیاسی درباره‌ی حقوق زن، نظرات مختلفی را بیان کرده‌اند در میان این مکاتب، مکتب انسان‌ساز و جامع‌نگر اسلام که قوانین آن از وحی سرچشمه گرفته است، با نگرشی فراگیر و با در نظر گرفتن همه‌ی ویژگی‌های زنان، منزلت و کرامت والائی را برای آنان قائل شده است.

به طور مسلم از نظر تکوینی تفاوت‌های حکیمانه‌ای میان زن و مرد وجود دارد؛ اما در عین حال بین حقوق و تکالیف زن و مرد نوعی تعادل برقرار است. مخاطب اصلی آیات الهی و شریعت مقدس، همان «حقیقت آدمی» و «انسانیت انسان» است و جنسیت او جایگاهی اساسی و اصلی ندارد. اگرچه برای رسیدن به هدف، گاه به صورت تبعی مورد توجه قرار گرفته باشد و هیچ‌گاه تفاوت‌های

حقوقی و حکمی بر وجود تفاوت در هویت انسانی « جنس زن » و « جنس مرد»، دلالت نمی- کند(عظیم زاده:۱۳۸۳، ش ۳۱، ص ۲۱-۲۰).

در مباحث حقوق خانواده اولین موضوع، که مبنا و پایه بسیاری از موضوعات دیگر است، مسأله- ی (سرپرستی و ریاست خانواده) است.

خانواده یک نهاد کوچک اما اساسی در جامعه‌ی انسانی است، این اجتماع کوچک بسان اجتماع بزرگ، با مسایل مختلفی از قبیل: اقتصاد، فرهنگ، تربیت، نزاع و خصومت و... روبه‌رو است.

این که این نهاد چگونه باید اداره شود؟ مدیر آن چه کسی است؟ اعمال نظر در آن حق کیست؟ سرپرستی و ریاست در نهاد خانواده چه مفهومی دارد؟ حیطة و قلمرو سرپرستی در این جمع کوچک تا چه حد است؟ دیدگاه‌های مختلف در این زمینه بر چه مبنا استوار است؟

اسلام چه نظری دارد؟ و چگونه می‌توان رأی اسلام را تبیین نمود؟

این همه و دو چندان دیگر، پرسش‌هایی است که در این زمینه مطرح است.

در فقه اسلامی به این موضوع به صورت مدوّن و یک‌جا کمتر پرداخته شده است. فقها به صورت پراکنده از آن سخن گفته‌اند، مفسران در تفسیر آیه‌ی ۳۴ از سوره‌ی نساء، آراء و نظرات خود را ابراز کرده‌اند.

در جامعه‌ی ما، حقوق مدنی برگرفته از فقه اسلامی است. بر این اساس که در ماده ۱۱۰۵ قانون مدنی، ریاست را از خصایص شوهر می‌داند. آنچه در فقه و حقوق اسلامی تحت عنوان « قوأمیت شوهر» آمده است به طور عمده برگرفته از آیه‌ی ۳۴ سوره‌ی نساء است. از آنجا که در جامعه‌ی ما مبنای محرومیت زنان از برخی مشاغل (مانند قضاوت، ریاست، اجتهاد و...) استناد به این آیه‌ی شریفه است. بنابراین ما در این تحقیق برآنیم که ابتدا واژه‌ی قوأمیت، معنا، گستره و نیز آثار

حقوقی آن را بررسی کنیم و سپس قوانین حقوقی را واکاوییم تا دریابیم که آیا موانعی که باعث برخی محدودیت‌های حقوقی زنان می‌شود، قرآن است یا این که عوامل دیگری این موانع و محدودیت‌ها را برای زنان ایجاد کرده است و می‌توان با بررسی و مطالعه‌ی دقیق این موانع را بر طرف کرد.

این موضوع مهم، آن گونه که شایسته است مورد عنایت شارحین قانون مدنی قرار نگرفته است. این در حالی است که وجود پاره‌ای توهمات و بدفهمی‌ها، سبب انتقاد از این قوانین شده است و از سوی دیگر آمیخته شدن آن به پاره‌ای از پیرایه‌های افراطی و سوءبرداشت‌ها، دستاویز برتری جوئی و مایه‌ی خودکامگی مردان را فراهم آورده است.

از آن جا که در این زمینه کار تحقیقی جامع و مفصلی انجام نشده است، ما در این تحقیق بر-آنیم که در محدوده‌ی خانواده به بررسی قوانین پرداخته و به این سوالات پاسخی شایسته و عقل پسند بدهیم.

پرسش‌های پژوهش

الف: پرسش‌های اصلی

۱- گستره‌ی معنایی واژه‌ی قوامیت به چه میزان است؟

۲- قوامیت مردان در قوانین، چگونه بروز یافته است؟

۳- مقصود از سرپرستی مرد بر خانواده، چیست؟

ب: پرسش‌های فرعی

۱- قوامیت مردان بر زنان مطلق است یا محدود؟

۲- آیا قوامیت و به تبع آن ریاست مرد، صرفاً شامل زن می‌شود یا فرزندان نیز متأثر از آنند؟

فرضیات پژوهش

الف: فرضیات اصلی

۱- مراد از قوامیت، مراقبت، پایداری، ایستادگی بر امور و کارها و نیازهای زن است و محدوددهی دقیقی برای قوامیت ترسیم نشده است.

۲- برخی مواد قانونی مربوط به خانواده و زنان، ریشه در قوامیت مردان بر زنان دارد.

۳- سرپرستی مرد بر خانواده مسئولیتی است برای حمایت، حراست از خانواده و حفظ مصالح همسر و فرزندان که با برتری جویی و مردسالاری ناسازگار است.

فرضیات فرعی

۱- قوامیت مردان بر زنان محدود است.

۲- قوامیت مرد شامل زن و فرزندان می‌شود.